

ПРАГМАТИКА

Володимир Турчин
(Івано-Франківськ)

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИДІВ ПРАГМАТИКИ ТА ПРАГМАТИЗМУ

Актуалізуються лінгвістичні аспекти підвидів прагматики та прагматизму як чинників розвитку мовного процесу в історії становлення і розвитку цивілізації. На прикладі деяких аспектів теоретичного аналізу констатуємо, що можна виділити ще підвиди прагматики та прагматизму, а саме: прагматику прагматизму та прагматизм прагматики.

Ключові слова: прагматика, прагматизм, прагматика прагматизму, прагматизм прагматики, об'єктивний прагматизм, суб'єктивна прагматика.

Актуализируются лингвистические аспекты подвидов прагматики и прагматизма как составляющей языкового процесса в истории становления и развития цивилизации. На примере некоторых аспектов теоретического анализа констатируем, что можно выделить ещё подвиды прагматики и прагматизма, а именно прагматику прагматизма и прагматизм прагматики.

Ключевые слова: прагматика, прагматизм, прагматика прагматизма, прагматизм прагматики, объективный прагматизм, субъективная прагматика.

The article deals with the linguistic aspects of subtypes of pragmatics and pragmatism as factors of development of language process in the history of civilization's formation and development. On the basis of theoretical analysis one can single out some more subtypes of pragmatics and pragmatism, such as pragmatics of pragmatism and pragmatism of pragmatics.

Key words: pragmatics, pragmatism, pragmatics of pragmatism, pragmatism of pragmatics, objective pragmatism, subjective pragmatics.

В основі всього живого – рух, який разом із діяльністю є показником та ідентифікатором життєдіяльності. Вона різна: від первинних, примітивних істот до складніших, вершиною, вінцем яких є людський індивідуум. Він також спектрально різний, як і всі явища та істоти навколишнього світу. Як зорі в небі різняться за класом величини та світінням, так і кожен творить з іншим якийсь спільний клас, групу,

вид, підвид, і хоча схожий, проте відмінний, і хоча подібний, а все ж зовсім інший. Як троянди у квітнику, де вся композиція може бути одного сорту, – а яка ж відмінність і особливість кожної зокрема.

Так і людина – всі люди, та не всі однакові, всі спільного роду, та не можуть бути рівними один одному, бо в кожного своя доля, свій шлях, свої можливості й перспективи, свій стільник – подібний і відмінний водночас. Усі люди, але не всі вчені, науковці, мислителі. Кожному мірою дається своє, як і у світі, що оточує нас, буває різноманітними формами життя, і всім вистачає простору та місця під сонцем і поживи, щоби продовжити свій рід. Людина займає своє місце, будує і руйнує, збирає каміння і розкидає його, народжується і помирає, і все це триває многоту часів, де вона нагромаджує свої здобутки, земні й духовні, і передає або надає можливість передати їх у спадок. І те, що було і є, чи все воно корисне і потрібне? Так і стається, що одне актуалізується й використовується, інше забувається, знецінюється і приходить у занепад та зникає. І так триває знову і знову, як хвилі в морі, то нарощуючись, покриваючи одна одну, то розбиваючись об піщаний чи скелястий берег, то засинаючи в час перед штилем, залишаючи спокійну водну гладь. А чи людське суспільство інакше, чи, може, прояви його не подібні до проявів стихій природи, що тут чи там, а все нуртують, шукаючи і знаходячи, знаходячи і знову поринаючи в пошук. А що спонукає до руху всі форми життя, щоби розвиватись, розцвітати, дати плоди свого дозрівання і згаснути димом догорілої свічі, залишивши, здавалося б, своє місце комусь іншому? Ніким не писаний закон життя, саме він відправляє у далеку незвідану путь, проте людина, як ніщо і ніхто, має неоціненний дар – думку, душу, дух, які будять її з несвідомого буденного існування й животіння до свідомого високоорганізованого життя; а що може забезпечити можливість набиратися розуму, знань, вступати в мовленнєві інтелектуальні контакти один з одним і розвиватись духовно, науково? Безперечно, мова. Так сталось, що у світі існує багатоманітний спектр мов, яким користується людство, а окремо взятий індивід має одну рідну мову, духа своєї нації, який свідомо чи несвідомо, явно чи неявно передає особливості і способу життя, і ментальності, і розвитку того чи іншого народу, нації, цивілізації. Отже, на другому місці після духу, що оживлює матерію, стоїть розум, а на третьому –

мова. А й справді, чого були б ми варті без цієї трійці? Потім іде практичне використання розуму, тобто прагматика (ставлення інтерпретатора (того, хто мислить) до знака (події, явища тощо)) [7, 11, 13, 14]. Саме це відношення, ця прагматика – єдиний певний та унікальний феномен, який спричинив розвиток кожної людини і все, що створено її руками, що оточує нас повсякчас і без чого ми вже не можемо уявити свій шлях на цій землі.

Усе починається з думки, ставлення до чогось або когось, і все це має наслідки теоретичні та практичні, фізичні й духовні, або їх симбіоз. Звідси походить об'єктивне, суб'єктивне, або те, що є, чи повинно бути, або те, що було б, якби виконалась якась умова, або те, що існує, тому що склались такі обставини. Але чи завжди обставини й умови сприяють торжеству справедливості, пізнанню істини? Навряд чи. Зазвичай ці фактори, навпаки, віддаляють від чистоти правди й переносять нас у ситуації, в яких переважають різного роду „мінерали”, подібно як у рудній породі, яку потрібно збагатити, очистити від зайвих домішок і виплавити метал, що буває благородним чи чорним, залежно від класифікації; тобто справжнє знання без зайвих додатків, які навіть найдорогоцінніше можуть звести до низькосортного та малоякісного, адже, як і в руді, корисного, цінного металу – тільки певний маленький відсоток, а все решта – пуста порода, яку постійно потрібно відмітати, щоб виплекати чергову дорогоцінну краплину знання [1, 2, 3, 4].

Усіма своїми здобутками людина завдячує мові, яка своєю чергою неможлива без ряду деяких вищезгаданих чинників. А й справді, науковці безперестанку вказують на об'єктивні фактори, чинники й постулати, забуваючи часто при цьому, що встановлювачами цих констант є їхні попередники, такі ж смертні, обмежені мізерним життєвим простором і часом люди, тобто суб'єкти, і хоча заледве з чим у науковому плані зі значною кількістю з них можна було б посперечатися, проте чітко проглядає протиріччя вже в сутності й суті методології будь-якої із серйозно та глибоко аналізованих і поставлених проблем. Іншим феноменом, що також, безперечно, заслуговує на увагу, є багатотисячне розмаїття мов на планеті. Минають тисячоліття, одні мови зникають, інші виникають, ще інші групуються, модернізуються чи діляться на підгрупи, проте загалом їх кількість майже незмінна. Чому так відбувається? Чому існують раси, різні держави чи їх

утворення, які організують певну групу людей для спільного проживання на певній території від мільярдів до кількох десятків чоловік у якийсь певний моноліт, що зберігає, розвиває, плекає свою мову, культуру, національність, народність, етнос, і відповідно, де велика група, утворюючи і захищаючи свою територію, ареал, землю як державу в усіх її різновидах відповідно до ступеня розвитку, традицій та можливостей [5, 6, 8, 10].

Попри свій об'єктивний характер, прагматика і прагматизм (1) *напрям у філософії, згідно з яким істинним вважається не те, що відповідає об'єктивній дійсності, а те, що дає практичні корисні результати; 2) поведінка, діяльність, що зумовлена міркуваннями про практичну користь, вигоду*) [9] виступають у величезному спектрі іпостасей, і лише зрідка їх можна дефініювати як чисті, класичні наукові явища чи прояви. Це також закономірність життя, адже й справді ми маємо справу з чистими проявами, де б це не було, чи життя буденне, чи наукове, тому що все існує у взаємозв'язках, взаємозалежності та взаємозумовленості. Як існує ідеал, тобто те, до чого прагнуть, чи визначення чогось, тобто те, що до нього підходить, так само наявні явища, події і прояви, які можна з великою, малою або наближеною точністю відносити або не відносити до певного рівня класифікації напрацьованого для ідентифікації й упізнання того чи іншого з метою утвердження порядку й певної чіткості в системі знань, без чого неможливий будь-який серйозний, поступальний і результативний процес пізнання і відкриття.

Усе у світі плінне і змінюється, так, як тече ріка, впадаючи в море і не повертається більше до місця витoku свого, так і події людського життя, мирського, наукового, духовного, як і сам відрізок часу, даний для життя, пройдуть, і людина повертається у свій порох, а місце, де вона була, росла, цвіла і відцвіла і вже ніколи не впізнати її, бо всьому свій час і своє місце під сонцем, що пройшло, проминуло назавжди, навічно і немає тому вороття, бо все попереднє минуло задля майбутнього, що чекає на кожного з нас. А це майбутнє, як і минуле, різне для кожного: для одних воно сповнене радості, щастя і благодаті, а для інших – смутку, неспокою і журби, але немає людини, що за життя свого не зазнала б і щастя, і нещастя: кожному дається міра його. Так і мови, як люди в суспільстві: один керівник, головуючий, а інший призначений

бути клерком, одному бути царем, вельможею, а іншому – рабом, слугою. Є мови панівні, через які „заправляються” всякі важливі для людства справи і діяння, а є мови, на які ніхто не зважає. Де потуга, там і сила і влада, а де слабкість і неміч, там безсилля та безпорадність. Тому й мови діляться на територіальні, регіональні, етнічні, національні і світові. І чим нижча за рангом мова, тим важче її представникові пробитись до „вельможого столу”, де вершиться світова політика, економіка, фінансові ринки, діляться сфери впливу, вирішуються долі цілих народів, держав і визначаються тенденції розвитку науки, культури та цивілізації загалом. Уже сам факт неналежності до світових гегемонів визначає великою мірою шлях того чи іншого явища, події чи відкриття, оскільки в іншому випадку потрібен ще час на переклад та адаптацію виявленого до ментальності керуючих, потрібні певні сили й зусилля, щоб бути почутим і зазначеним, інакше можна бути загубленим у рутині сірості й бездарності, або ж твоє візьмуть на озброєння інші, вищі за тебе становищем і видадуть тобою виявлене, відкрите й доведене в дещо зміненій формі за своє .... і таке дуже часто і було, і є, і буде. Люди всі рівні за своєю біологією, проте не всі мають рівні можливості, умови для розвитку, зростання, освіченості, можливості досліджень та їх реалізації. Тож і трапляється, що одному одне і те ж подібне приносить визнання, багатство, честь і славу, а іншому – тільки добре ім'я, та й то часто після смерті. Отже, що ж все-таки створює підґрунтя для досягнення мети науковця, крім його знань, нахилів, здібностей, умінь, навичок, можливостей, старання, сили волі й духу, потенціалу мислення? Це, безперечно, мова. Чим більше розвинута мова та її власна наукова термінологія, тим більше можливостей відкривається перед науковцем, тому що він буде думати й писати, творити в лоні природної для нього системи знаків, і його не буде сковувати ні явище інтерференції чи контамінації, чи щось інше. Саме мова кожного народу зумовлює максимальне сприяння у викладенні думок, тільки вона є визначальним фактором будь-якого цивілізованого суспільства, саме через мову культури, мислення, науки, через термінологію уможливується прогресивний поступальний розвиток того чи іншого суспільства, без літературної мови людина не варта нічого в цивілізованому плані. Кожна людина має думку й мислення, кожна певна група людей має власну

мову, проте є народи дикі, племенні, кочівники, котрі знаходяться на первісній стадії розвитку, є також народи, які впродовж тисячоліть не демонструють жодного прагнення до розвитку, проте також мають мову. Інші, що прагнуть розвиватися, не мають можливості цього зробити, і їх стримує ряд факторів від прогресу, зокрема: (дика та відстала) традиція, (закостеніла первісним існуванням) релігія, різні форми, види та прояви диктатури тощо. Наукою доведено, що немає ні расових, ні національних, ні територіальних обмежень і дискримінацій у розвитку, а є тільки умова, за якою найвідсталіший тубілець, вихований, наприклад, у європейській системі освіти в новій системі знаків, що стане для нього рідною, нічим не поступатиметься своїм європейським одноліткам і зможе стати великим науковцем, успішним підприємцем, юристом, актором, письменником, перекладачем, інженером, тоді як сотні тисяч представників європейської культури можуть у відповідних умовах деградувати і стати навіть гіршими від диких варварів. Цивілізована мова є тим найважливішим фактором, який забезпечує пам'ять цивілізацій. Суспільство не розвивалось би без писемності, оскільки все винайдене, створене втрачалось б і людина завжди перебувала б у темряві неосвіченої мряки й забобонів, що є незнанням, починаючи свій шлях у прямому сенсі з майже нульового старту [12, 13, 2, 16].

А що стосується прагматики і прагматизму, то вони повсякчас присутні в будь-яких діяннях людини та її розуму, вона може не усвідомлювати чи не хотіти усвідомити цього, проте сутність від цього не змінюється. Як більшою чи меншою мірою скрізь і всюди в явних чи дедуктивних проявах присутня філософія та її підґрунтя. Так і прагматика та прагматизм часто варіюють у найрізноманітніших формах, а ще більше – у різних галузях знань (науках), часто виступаючи хоча б у таких основних формах, як прагматика прагматизму та прагматизм прагматики. У чому криється передумова цього процесу? Потрібно виходити найперше із самого життя. Науковець, працюючи над певною проблемою, проблематикою, ставить перед собою завдання й виконує його всіма доступними і можливими засобами і способами. Проте є проблеми, які швидко можна розв'язати, прийшовши до сподіваних, прогнозованих результатів, а є проблеми вічні, хоча б такі, як буття, свідомість, космос, вічність, існування, життя, перетворення матерії

та ін. Такі проблеми має кожна наука, хоча, звичайно, будь-яке питання, безумовно, вимагає необхідності ставлення інтерпретатора до знака, яке носить цілеспрямований характер і навмисно залучається для досягнення часткової мети дослідження. Його істинність чи помилковість вочевидь скоро чи не зовсім, однак обов'язково виявляються через безпосередню апробацію життям, яке встановлює через соціум наукових шкіл, колективів та суспільство об'єктивність, суб'єктивність, об'єктивну об'єктивність (тобто константні перевірені постулати, дані тощо) чи об'єктивну суб'єктивність (тобто можлива похибка на практиці, на що має право певною мірою кожен науковець), або суб'єктивну суб'єктивність дослідника (тобто ймовірну здогадку, яка не має на даний час (жодного) авторитетного чи серйозного підтвердження).

Як багатий не може зрозуміти бідного й убогого, а ситий – голодного, так і людина не розуміє життя, доки не порине в його хвилі, пройде дитинство, юність – і управління кораблем, хочеш чи не хочеш, мусиш брати на себе, і як приємно в сонячні погожі дні плисти по морю, так само страшно і лячно в шторм і бурю, де інколи десятиметрові хвилі жбурляють твій кораблик як жалюгідну трісочку, то підносячи, то кидаючи на гребенях розбурханого велетня водної стихії, готового водночас пришвидшити твоє наближення як і до очікуваної мети, так і до вічного спокою на дні моря; і ти борешся, падаєш і встаєш, поринаєш у край безодні й гордовито прориваєшся в напрямі, куди веде твоя дорога. Так і в науці: адже мало щось відкрити, його потрібно ще довести іншим у зрозумілій їм формі, інакше можеш бути осміяний і вигнаний. Найгірше, коли без права повернення, тоді пропала і праця, і роки життя. А скільки тисяч таких прикладів подає нам історія! Щасливий той, хто пожне добрий плід із дерева, що нащепив. А що, коли його не захочуть куштувати через упередженість до науковця, школи, сортів, з яких він його вивів, або кольору плодів?! Цей образ є, на жаль, жорстокою реальністю, і тут криється велика проблема. Часто-густо наука твориться на замовлення, адже буває, що очікується доведення чогось потрібного для певної групи, класу, суспільства, що чекають „Хліба і видовищ!”. Ось і творяться наукові догми, які проходять на „Ура!”, або найчастіше трапляється феномен „за течією”; і цей процес має свої позитивні методологічні сторони тільки за однієї умови: якщо первинні постулати

першопрохідців були дійсно перевірені на практиці у своїх взаємозв'язках. І ми свого часу зустрілися з великою кількістю наукових робіт: статей, монографій, підручників, дисертацій, де у стратегічно важливих, методологічних проблемах постулювалась інколи викривлена, неправдива картина світу саме через те, що опора була зроблена не на системний фактичний практичний матеріал, у тому числі й теоретичного плану, а на персоналії великих науковців, школи та їхні окремі думки, на (рідкісні) вигідні приклади, які стали свого роду „птоlemeївською традицією”. При цьому універсальне використання чистої логіки Аристотеля подає таку часто багатоманітну, багатоаспектну та багатоспектральну наукову картину клубка проблем у вигляді, наприклад, простих монохромних опозицій, які інколи просто можуть демонструвати неповне знання та розуміння суті питання, що проявляється у віддаленні й відході від найважливішого – дати правильну й чесну, перевірену не формальним умовиводом, відповідь на хвилюючі питання. Таким чином, створюється прецедент штучних зразків надбудовних процесів, так звані „ідоли” неперевірених теорій, чи груп практичного матеріалу, які тенденційно використовуються. Можна собі уявити, як тяжко їх повалити (згадаймо хоча б учення М. Я. Марра), особливо, коли вони вже встояли тривалий час, коли їх вінчали лаврами люди, які понад усе сліпо поважають традиції в науці, незалежно від їхньої суті та сутності. Тільки серйозні аргументи змушують із неохотою звернути увагу на інші результати й потребу ліквідувати помилки та недоречності, але навіть (парадоксально!) і на очевидне потрібно інколи чимало часу [16, 15, 14, 13, 11].

Отже, прагматика прагматизму є негативним явищем у науці, оскільки вже своїм виникненням спрямована на доведення своєї мети будь-яким способом, а найчастіше – софізмом, тобто наукоподібністю. Наукові факти та явища підтасовуються з відповідною метою отримання бажаного результату, який підкріплюється, як правило, формально-логічними умовиводами. Прагматика прагматизму є нечесним і неконструктивним методом у науці, оскільки він уже в зародку націлений на оперування фактами і явищами, догмами та постулатами в ім'я досягнення будь-якою ціною поставленої цілі, що тільки випадково, а не закономірно може принести користь науці та суспільству.

Наступне – це прагматизм прагматики. Кожна праця й робота націлена на досягнення певної мети (тільки, як уже зазначалось раніше, шляхи можуть бути різні), яка може сформуватись до процесу дослідження, так і безпосередньо в самому процесі, коли внаслідок дослідження одного явища виникають дані і факти, що вказують на інше явище або проблему, і тоді виникає запитання, що стоїть за ними, а отже, виникає прагнення дізнатися все можливе й неможливе про зміст, суть і сутність, яке визначає те, що і є метою досліджуваного процесу. Щоб розібратися в проблемі по суті, її потрібно вивчити, опрацювати, щоб розумітися й орієнтуватися в ній. Саме це і є передумовою справжнього наукового дослідження, але для того, щоб багатоаспектно збагнути розроблювану проблематику, доцільно поставити собі запитання про причини, які створили підґрунтя для теми дослідження. Після опрацювання літератури виникають, як правило, численні запитання, чому з однієї і тієї ж теми існують такі різносторонні, строкаті, часом неординарні, навіть взаємозаперечні і взаємовиключні думки та судження. І тут багато хто робить фатальну помилку. Замість того, щоб самим розібратись у проблемі, провести незалежну експертизу, систематизують і сортують думки й судження, які уже існують, вибираючи те, що ситуативно меркантильно найкраще підходить серед цього різнобою. Сама суть проблеми відсувається на другий план, а на перший виступає манера подання матеріалу. Робиться синтез потрібних думок та суджень і дається свій коментар. Це, безумовно, необхідна початкова умова вивчення теми, проте всі майбутні підсумки будуть насправді, м'яко кажучи, малорезультативними без апробації на практиці і не тільки на необхідному теоретичному рівні, але й на практичному матеріалі, безперечно, там, де це можливо. Отже, ставлення науковця має бути прагматичним, тобто спрямованим на досягнення поставленої мети конструктивно, відповідально й об'єктивно, і похвала буде тому, хто підтвердить свою точку зору і правоту не словами і цитатами інших („відомих та серйозних постатей”) і „скромно” приєднається до них, а на основі власної перевірки встановить істинний стан речей, і тоді виявиться, хто був правий, а хто думав, що має рацію. Хто виходив тільки з чистої теорії або плив за течією традиції, а хто, крім того, що перевіряв методологічні засади теорії,

апробував її, не обмежився кількома вигідними йому прикладами, для прикриття, а не справжнього доведення і констатації фактів.

Таким чином, об'єктивний прагматизм прагматики є позитивним явищем і фактором конструктивного розвитку й поступу науки, звичайно, якщо розуміється у вищезокресленому нами руслі, тому що він забезпечує конструктивізм досліджуваної проблематики, де за посередництвом наукового ставлення встановлюються нові об'єктивні факти й реалії, а прагматизм змушує систематизовувати, класифікувати й доводити до форми, завершеної і зрозумілої для інших, які також цікавляться, досліджують або вивчають такі самі або споріднені проблеми. Найголовніше, щоб праця не перетворилась у науку для науки, що інколи трапляється в наш час. Але чи тільки в наш? Якщо ніхто не зможе скористатись продуктами вашої праці, то вона нічого не варта, адже нікому не потрібні результати таємниці (візьмемо найвищу максимальну планку) винаходу, секрет якого відомий одному майстрові, який не хоче продавати ліцензію на виробництво, а сам такої змоги не має. Мова без мислення, без прагматики, тобто думки в проявах, без прагматизму, для науковця була б мовою диких, первісних племен для цивілізованої людини. Конструктивний прагматизм веде до систематизації, конкретизації цілі, за якою можуть іти узагальнення і самі винаходи, відкриття тощо, тобто винагорода і відплата, залежно від того, яким шляхом іде науковець, чи це (суб'єктивна) прагматика прагматизму – досягнення потрібної мети будь-якою ціною і засобами, чи (об'єктивний) прагматизм прагматики – досягнення результату дослідження клопіткою працею, аналізуючи і перевіряючи всі (потрібні, можливі) дані в деталях не тільки в потрібній ситуації, випадку, досліді (що може виявитися частковою істиною, істинністю), а багатоаспектно, співвідносячи досліджуване з реальністю, з процесом, у якому ця ситуація можлива ймовірна чи закономірна.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Клепіков А. О. Феномен комунікації в світі культури : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 / Андрій Олександрович Клепіков. – К., 1996. – 200 с.

2. Кобець Р. В. Людське буття в культурі: феноменологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 / Роман Васильович Кобець. – К., 1996. – 220 с.
3. Конотопенко О. П. Діалектика буття і свідомості в системі політичного життя суспільства : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Олександр Петрович Конотопенко. – К., 1996. – 161 с.
4. Кочерган М. П. Слово і контекст / Кочерган М. П. – Львів, 1980. – 183 с.
5. Крячко Ю. М. Європейська наука як феномен культурної традиції : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.09 / Юрій Михайлович Крячко. – К., 1996. – 176 с.
6. Мазур Т. Г. Філософська рефлексія як спосіб обґрунтування суб'єктивності : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.01 / Тетяна Григорівна Мазур. – К., 1996. – 195 с.
7. Моррис Ч. У. Основание теории знаков из книги “Значение и означивание” / Моррис Ч. У.; пер. с англ. В. П. Мурат // Семиотика. – М., 1983. – С. 37-89.
8. Остин Дж. Л. Слово как действие / Остин Дж. Л. // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – Вып. 17. – М., 1986. – С. 22-86.
9. Словник іншомовних слів / за ред. Л. Пустовіт. – К. : Довіра: УНВЦ „Рідна мова”, 2000. – 1018 с.
10. Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада : учеб. хрестоматия / Сост. А. А. Печенкин. – М. : Логос, 1996. – 400 с.
11. Степанов Ю. С. В мире семиотики / Степанов Ю. С. // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 5-37.
12. Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / Стросон П. Ф. // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 131-132.
13. Henne H. Sprachpragmatik. Nachschrift einer Vorlesung / Henne H. – Tübingen : Max Niemeyer, 1975. – 120 S.
14. Heusinger S. Pragmalinguistik / Heusinger S. – F. am Main : Haag und Herchen, 1995. – 162 S.
15. Lift Th. Erkenntnis und Verantwortung / Lift Th. – Düsseldorf : Schenn, 1960. – 483 S.
16. Popper K. The Logic of scientific Discovery / Popper K. – N.Y., 1961. – 480 p.